

Mestské divadlo v Prešporku

na sklonku 19. storočia

Medzi provinciou a metropolou

Jana Laslavíková

7. November 1872

1. 11. 1872
Karlmann Schuler

22. September

1. November 1872

St. Petersburg 1890

1892

hudobné entrum
MUSIC CENTRE SLOVAKIA

HISTORICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Wie im

Krönungsstadt in Wort und Bild.

Bundesrat
Wieder d. Bierka
Jocelyn u. Belsz. d. B.
Jung-Debung d. F. embe
aner, Gedächtnis, Ruzsar, Sohdene
Bahnhofe in Preburg.
Bettrenupias".
Bei
Bach
Bil
Fler
Gau
Gau
Gau
Gau
Gau
Die

Vorletzte Vorstellung.

K. freist. Theater in Preburg.
Theater-Direktion: Emanuel Raul.

Im Suspendu (Ungerade) Vorstellung Nr. 33.

Heute, Sonntag, den 22. Jänner 1893:

Oper. Zum 1. Male in dieser Saison: Oper.

DER PROPHET.

Deutsch von Hellmab. Musik von G. Meyerbeer.
— Personen:

K. freist. Theater in Preburg.
Theater-Direktion Emanuel Raul.

Im Suspendu (Ungerade) Vorstellung Nr. 19.

Freitag, den 18. Dezember 1891.

Zum 1. Male:
Oper

Novität!

urnée
Administrat

K. freist. Theater in Preburg.
Theater-Direktion: Emanuel Raul.

Im Suspendu (Ungerade) Vorstellung Nr. 37.

III. **Freitag, den 28. Jänner 1896:** G.

Frä. IRMA v. SPANYI und Hr. JOSEPH BECK

als Gäste.

Oper-Novität!

ate
er-Direktu
woch,
n m a
ber
m.
mit iper
ELI
bleaux de
MM
Kain

Jana Laslavíková

**Mestské divadlo
v Prešporku
na sklonku 19. storočia**

Medzi provinciou a metropolou

Jana Laslavíková:

Mestské divadlo v Prešporuku na sklonku 19. storočia

Medzi provinciou a metropolou

Recenzenti: PhDr. Elena Mannová, CSc.,

doc. PhDr. Jiří Kopecký, Ph.D.

© Jana Laslavíková

© Hudobné centrum – Historický ústav SAV, Bratislava 2020

Publikácia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0040/18

Hudobné divadlo v Bratislave od druhej polovice 19. do prvej polovice 20. storočia (osobnosti, inštitúcie, repertoár, reflexia) riešeného na Historickom ústave SAV.

V publikácii sú reprodukované diela zo zbierok

Galérie mesta Bratislavy (GMB), Múzea mesta Bratislavy (MMB),

Archívu mesta Bratislavy (AMB), Oravského múzea

P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne-Čaplovičovej knižnice,

Divadelného múzea vo Viedni, Knižnice mesta Viedne v radnici

a Štátneho archívu v Katoviciach. Ďakujeme menovaným

inštitúciám za poskytnutie reprodukcí a súhlasu na ich

zverejnenie.

V spolupráci s Katedrou muzikológie FiF UK.

Cover photo © archív GMB

Cover and layout © Pavel Kordoš

ISBN 978-80-89427-47-5 (print)

ISBN 978-80-89427-50-5 (ePDF)

Obsah *Contents*

Predslov	9
<i>Preface</i>	
Úvod	11
<i>Introduction</i>	
Výskum Mestského divadla v minulosti a súčasnosti	17
<i>Research on the Municipal Theatre in the Past and Present</i>	
1. Zrod nového divadla	27
<i>1. Genesis of the New Theatre</i>	
Mestské divadlá v 19. storočí ako médiá kultúrneho transferu.....	27
<i>The Municipal Theatre in the 19th century as a medium of cultural transfer</i>	
Stredoeurópska sieť divadiel značky Fellner a Helmer	30
<i>The Central European network of the Fellner and Helmer theatre model</i>	
Kultúrny život v Prešporku na sklonku 19. storočia	34
<i>Cultural life in Pressburg at the close of the 19th century</i>	
Divadelné mílniky do roku 1884	38
<i>Theatre milestones to the year 1884</i>	
Stavba nového divadla za účasti mestských elít.....	51
<i>Construction of the new theatre with the participation of urban elites</i>	
Slávnostné otvorenie Mestského divadla v roku 1886.....	73
<i>Ceremonial opening of the Municipal Theatre in 1886</i>	
2. Divadelná prax v Mestskom divadle v Prešporku	79
<i>2. Theatrical Practice in the Municipal Theatre in Pressburg</i>	
Prenájom Mestského divadla a zabezpečenie jeho technickej prevádzky.....	79
<i>Renting of the Municipal Theatre and responsibility for its technical operation</i>	
Divadelné dekorácie.....	89
<i>Theatrical decorations</i>	
Riaditeľ provinčných divadiel: umelec či podnikateľ?	96
<i>Directors of provincial theatres: artists or entrepreneurs?</i>	

Hlavné piliere dennej divadelnej prevádzky	99
<i>Corner-stones of the theatre's daily operation</i>	
Umelecký súbor	99
<i>Artistic ensemble</i>	
Repertoár	108
<i>Repertoire</i>	
Publikum.....	116
<i>Public</i>	
Mediálny obraz Mestského divadla	119
<i>Media image of the Municipal Theatre</i>	
3. Divadelný riaditeľ Max Kmentt	129
<i>3. Director Max Kmentt</i>	
Úvod.....	130
<i>Introduction</i>	
Sezóna 1886/1887.....	134
<i>1886/1887 Season</i>	
Sezóna 1887/1888.....	141
<i>1887/1888 Season</i>	
Sezóna 1888/1889.....	147
<i>1888/1889 Season</i>	
Sezóna 1889/1890.....	159
<i>1889/1890 Season</i>	
4. Divadelný riaditeľ Emanuel Raul.....	168
<i>4. Director Emanuel Raul</i>	
Úvod.....	170
<i>Introduction</i>	
Sezóna 1890/1891.....	175
<i>1890/1891 Season</i>	
Sezóna 1891/1892.....	182
<i>1891/1892 Season</i>	
Sezóna 1892/1893.....	190
<i>1892/1893 Season</i>	
Sezóna 1893/1894.....	200
<i>1893/1894 Season</i>	
Sezóna 1894/1895.....	207
<i>1894/1895 Season</i>	

Sezóna 1895/1896.....	213
<i>1895/1896 Season</i>	
Sezóna 1896/1897.....	225
<i>1896/1897 Season</i>	
Sezóna 1897/1898.....	233
<i>1897/1898 Season</i>	
Sezóna 1898/1899.....	239
<i>1898/1899 Season</i>	
Ján Batka a uvádzanie opery v Mestskom divadle v rokoch 1890–1899.....	248
<i>Ján Batka and the staging of opera at the Municipal Theatre during the years 1890–1899</i>	
Záver.....	255
<i>Conclusion</i>	
Pramene a literatúra	264
<i>Sources and Literature</i>	
Zhrnutie	277
Summary	283
Zusammenfassung	290
Menný register.....	297
<i>Index</i>	
Obrazová príloha	313
<i>Appendix: Illustrations</i>	
Denný hrací plán Mestského divadla v Prešporku počas pôsobenia riaditeľov Maxa Kmentta a Emanuela Raula (1886–1899)	353
<i>Daily Performance Plan of the Municipal Theatre in Pressburg Under Directors Max Kmentt and Emanuel Raul (1886–1899)</i>	

Predslov

*Je dokonané! Nádherné dielo, nová ozdoba nášho krásneho starobylého korunovačného mesta je dokončená!*¹

Oprávnená hrdosť sprevádzala Prešporčanov v roku 1886 pri pohľade na skvostnú novostavbu z dielne významných architektov Ferdinanda Fellnera ml. a Hermanna Helmera, ktorá dominovala na otvorenom priestranstve Promenády (dnešné Hviezdoslavovo námestie). A práve tejto budove pomenovanej jednoduchým názvom Mestské divadlo, nem. Stadttheater, maď. Városi Színház (dnes verejnosti známa ako Historická budova Slovenského národného divadla v Bratislave), sú venované nasledujúce strany, zachytávajúce jednu z kapitol kultúrnej histórie mesta. Dramatické umenie získalo v novej budove nielen nový domov, ale aj nový status a spolu s ním aj veľké poslanie. Mestské divadlo malo byť miestom pestovania národnej kultúry, rozumej maďarského divadla. Avšak prevaha prešporských obyvateľov hovoriacich po nemecky bola zjavná a jej zaznávanie by znamenalo zánik divadla v Prešporku. Preto sa mesto rozhodlo pre rozdelenie sezóny na nemeckú a maďarskú časť s príslušnými riaditeľmi a umeleckými súbormi, čo prinieslo zmenu do dovtedajšej divadelnej prevádzky. Ako sa divadelní riaditelia vysporiadali s danou situáciou, aký vplyv malo rozhodnutie na ponúkaný repertoár, aká bola reakcia publika na jazykovo heterogénne divadelné sezóny, to všetko sú otázky, na ktoré čitateľ nájde odpovede na nasledujúcich stránkach.

V roku 2009 vznikla dizertačná práca autorky o Mestskom divadle v Prešporku v rokoch 1886–1920, ktorá načrtla nové cesty prístupu k danej téme.² Práca zachytila fungovanie divadla od postavenia budovy až po vznik inštitúcie Slovenského národného divadla (SND). Zároveň ponúkla pohľad na činnosť divadelných riaditeľov a ich umeleckých súborov, ktoré prinášali predstavenia v nemeckom a maďarskom jazyku. Nasledujúci výskum ukázal potrebu upriamiť pozornosť na technickú a umeleckú prevádzku Mestského divadla v Prešporku v kontexte mestských divadiel v priestore dnešnej stred-

1 „Vollendet! Das prächtige Werk, die neue Zierde unserer schönen altehrwürdigen Krönungsstadt ist vollendet!“ (Otto von Fabricius, 1886).

2 LASLAVÍKOVÁ, Jana: *Mestské divadlo v Prešporku v rokoch 1886–1920*. Dizertačná práca. Bratislava, 2009.

nej Európy. Súčasne bolo zjavné, že bez poukázania na vplyv historických a spoločensko-politických okolností nie je možné pochopiť vývoj divadelného života v Prešporku na sklonku 19. storočia. Pri zostavovaní koncepcie predkladanej monografie bolo nutné vzhľadom na rozsiahlosť materiálu pristúpiť k časovej redukcii: zamerať sa na roky 1886–1899 a venovať pozornosť dvom divadelným riaditeľom, ktorí v danom období profilovali Mestské divadlo v Prešporku. Boli to Max Kmentt a Emanuel Raul – ich pôsobenie v Prešporku nebolo doposiaľ spracované a vyhodnotené. V neposlednom rade boli rozhodujúce jazykové znalosti autorky, ktoré umožnili precízne spracovanie nemeckojazyčných prameňov. Monografia je prvou časťou v rámci plánovaných zväzkov o histórii Mestského divadla v Prešporku.

Kniha by nevznikla bez podpory mojej rodiny, priateľov, kolegov a známych. Chcem sa v prvom rade poďakovať mojim rodičom a súrodencom za ich neustálu dôveru. Ďakujem vydavateľstvu Hudobné centrum, menovite riaditeľovi PhDr. Igorovi Valentovičovi a redaktorovi Mgr. art. Pavlovi Šuškovovi, ktoré spolu s mojím domovským pracoviskom Historickým ústavom SAV pripravilo knižné vydanie publikácie. Ďakujem za pomoc a podporu doc. Vladimírovi Zvarovi, doc. Jane Bartovej, doc. Jozefovi Tancerovi, RNDr. Marekovi Žabkovi, PhD., Katalin Kim Szacsvai, PhD., Pétrovi Bozó, PhD., doc. Lenke Křupkovej, Dr. Elisabeth Grossegger a Dr. Lydii Gröbl. Ďakujem mojim kolegom a známym z domácich pracovísk: Historický ústav SAV, Katedra muzikológie FiF UK, Ústav divadelnej a filmovej vedy CVU SAV, Archív mesta Bratislavy, Múzeum mesta Bratislavy, Galéria mesta Bratislavy, SNM-Hudobné múzeum, Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne-Čaplovičova knižnica. Ďalej by som sa rada poďakovala kolegom zo zahraničných pracovísk: Ústav hudobnej vedy Maďarskej akadémie vied, Ústav kultúrnych štúdií a dejín divadla Rakúskej akadémie vied, Divadelné múzeum vo Viedni, Štátny archív v Katoviciach a jeho oddelenie v Gliwiciach, Derra de Moroda Dance Archives v Salzburgu, Krajinský archív v Grazi. Poďakovanie patrí všetkým domácim a zahraničným inštitúciám, ktoré poskytli na publikovanie obrazový materiál. V neposlednom rade sa chcem poďakovať spolupracovníkom z portálu PamMap a z Ústavu pre kooperáciu v strednej a východnej Európe, priateľom z Kultúrneho a vzdelávacieho centra ISTER a občianskemu združeniu Bratislavské rožky.

Úvod

Príbeh budovy, ktorý začíname odkrývať, sa začal písať v roku 1884, avšak v myslí mnohých Prešporčanov figuroval už od roku 1879. Odvtedy prešlo päť rokov, pokiaľ mesto definitívne rozhodlo o zbúraní starého divadla a postavení nového podľa plánov viedenských architektov Ferdinanda Fellnera ml. a Hermanna Helmera. Mestské divadlo dokončili v roku 1886 a jeho slávnostné otvorenie sa konalo 22. septembra 1886 za účasti predstaviteľov kultúrneho, spoločenského a politického života z domáceho prostredia, hostí z Budapešti, Viedne, ako aj ďalších okolitých miest. Divadlo patrilo mestu, ktoré ho prenajímalo divadelným riaditeľom uvádzajúcim predstavenia v nemeckom a maďarskom jazyku. Tento spôsob prevádzky sa uplatňoval až do roku 1920, keď pod vplyvom politických udalostí došlo k inštitucionálnej zmene a v divadle sa začali konať pravidelné predstavenia českých a neskôr slovenských umelcov pod záštitou novovzniknutého Družstva SND.

Slovenské národné divadlo dnes oslavuje storočnicu, a tak sa čitateľ iste pýta, prečo nová publikácia nie je venovaná tomuto výročiu. Spolu s filozofom odpovedáme: každá minulosť je pobádaná budúcnosťou a každá budúcnosť plynie z minulosti. Dôvody skúmania dejín Mestského divadla sú preto jasné: doplniť doposiaľ neznáme fakty o fungovaní divadla pred rokom 1920, presne povedané v rokoch 1886–1899. Chceme sa pritom riadiť konceptom dejín každodennosti, ktorý pri aplikovaní na výskum divadla v Prešporoku v danom období umožňuje prekročiť doposiaľ preferovaný spôsob opisovania výnimočných udalostí a vedome vyzdvihnúť zdanlivo marginálne aspekty každodennej divadelnej prevádzky, hlboko ovplyvňujúce divadelné dianie. Súčasne si uvedomujeme dôležitý fakt, že postavením nového divadla sa síce začala nová kapitola v divadelných dejinách mesta, ale zároveň išlo o pokračovanie vývoja historicky významnej mestskej kultúrnej inštitúcie, ktorú od roku 1776 stelesňovalo prvé kamenné Mestské divadlo, známe aj ako Csákyovské divadlo. Kontinuita v uvádzanom repertoári obidvoch divadiel, odzrkadľujúca preferencie prešporského publika, ako aj spôsob prenájmu divadla, vykazuje jasné paralely medzi týmito dvoma divadelnými budovami. Treba poznamenať, že budova z roku 1776 neniesla žiaden oficiálny názov. V čase postavenia sa v dobovej tlači a literatúre používal pojem Schauspielhaus, začiatkom 19. storočia sa objavuje pomenovanie Stadttheater, resp. Städtisches Theater, t. j. Mestské divadlo.

Vzhľadom na spomínanú kontinuitu v prevádzke, ako aj spoločnú funkciu divadla ako centrálnej mestskej inštitúcie v texte používame jednotný názov tak pre budovu z roku 1776, ako aj pre budovu z roku 1886.

Áké sú ďalšie východiská? Spoločensko-politické udalosti, medzi ktorými vyniká rakúsko-uhorské vyrovnanie z roku 1867. Jeho dôsledky mali veľký vplyv na divadelnú prevádzku, keďže divadlo bolo centrom spoločenského života a slúžilo na reprezentáciu mestských elít. Intenzívna maďarizácia prebiehajúca v 90. rokoch 19. storočia sa podpísala na všetkých rozhodnutiach ohľadom divadelnej prevádzky, počnúc otvorením divadla za účasti výlučne maďarských umelcov a následným rozdelením sezóny na nemeckú a maďarskú časť. Treba poznamenať, že v dobových prameňoch vládne nejednoznačnosť ohľadom pojmu *sezóna* v Mestskom divadle. V diskusiách o prenájme divadla sa hovorí o nemeckej a maďarskej sezóne pravdepodobne z dôvodu, aby sa zdôraznila samostatnosť nemeckého a maďarského divadla. Z praxe ale vyplýva, že išlo o jednu hlavnú (zimnú) sezónu rozdelenú na dve časti, resp. jednu sezónu, počas ktorej sa konali predstavenia v dvoch rozličných jazykoch. Zaujímavý je spôsob, akým Prešporčania obhajovali nárok na nemeckojazyčné predstavenia, odzrkadľujúci ich sociálnu mentalitu. Táto skutočnosť sa v texte pravidelne vynára v súvislosti s obnovovaním zmluvy o prenájme divadla, pričom práve denná divadelná prevádzka tvorí vhodný rámec pre analýzu a interpretáciu historických skutočností.

Ďalším doposiaľ málo prebádaným aspektom, ktorému sa v publikácii venuje pozornosť, je fenomén občianskej dobročinnosti a mecenášstva ako jedna z foriem sebaaprezentácie. Išlo o ústrednú tému meštianskej kultúry v 19. storočí, ktorá sa v súvislosti s Mestským divadlom pretavila do každoročných dobročinných predstavení, inscenovaných za účasti významných umelcov. Analýza prostredníctvom dennej tlače prináša nové informácie a podrobnosti o ich priebehu, uvádzanom programe a účinkujúcich a tým približuje jednu z preferovaných foriem sociálnej angažovanosti prešporských mešťanov.

Čitateľ si môže položiť oprávnenú otázku, prečo sa publikácia končí rokom 1899, keď dvojjazyčná divadelná prevádzka pokračovala až do roku 1920? Dôvody sú viaceré, ale hlavnou príčinou je zmena v divadelnej prevádzke, ku ktorej došlo v roku 1899: divadlo dostal do prenájmu jeden riaditeľ, ktorý angažoval jeden súbor pre predstavenia v nemčine a jeden pre predstavenia v maďarčine. Hoci neprišlo k zníženiu počtu predstavení v nemčine, súbor mal málo členov a slabú úroveň, čo spôsobilo pokles umeleckej kvality predstavení a nižšie príjmy zo vstupného. Tento spôsob prenájmu sa skončil po troch rokoch. V roku 1902 sa Prešporok vrátil k pôvodnému modelu dvoch riaditeľov s dvomi nezávislými súbormi, avšak maďarčina sa stala jazykom,

ktorý otváral sezónu a „vládol“ v divadle počas zimných (výhodnejších) mesiacov. Preto môžeme o roku 1899 symbolicky hovoriť ako o období ukončenia etapy „prevahy nemeckého divadla“ v meste.

Nemeckojazyčné predstavenia v Mestskom divadle v rokoch 1886–1899 zastrešovali dvaja riaditelia: Max Kmentt³ (1886–1890) a Emanuel Raul (1890–1899). V uvádzanom repertoári obaja nadviazali na divadelnú tradíciu mesta, pokračovali v rozvíjaní dlhoročných väzieb Prešporoka na Viedeň a tamjšie divadlá a v súlade s nimi kreovali prešporské divadlo prostredníctvom repertoáru od popredných nemeckých, rakúskych a francúzskych autorov. Osobu Maxa Kmentta možno označiť za „most medzi včerajškom a zajtrajškom“, keďže mal v prenájme prvé Mestské divadlo a pri jeho zvolení zavážil práve argument, že mal skúsenosti z predchádzajúceho pôsobenia v Prešporoku. To opätovne potvrdzuje tézu o kontinuite v divadelnom živote pred a po roku 1886. O Maxovi Kmenttovi sa zahraničná literatúra nezmieňuje vôbec, domáca komentuje jeho prítomnosť v Prešporoku len okrajovo. Ide teda o prvý súhrnný pohľad na jeho umeleckú činnosť vôbec.

Verejnosť sa s Emanuelom Raulom oboznámila v súvislosti s rozsiahlym pramenným výskumom k nemeckému hudobnému divadlu v Olomouci, kde Raul pôsobil pred príchodom do Prešporoku.⁴ V našej publikácii sa okrem kompletného prehľadu Raulovej činnosti v tunajšom divadle nachádzajú poznámky o jeho poslednom mieste pôsobenia v divadle v Katoviciach. V repertoári, ktorý Raul v Prešporoku premiérovane naštudoval, sa nachádzali mnohí vtedajší úspešní autori, medzi nimi Oskar Blumenthal, Victor Léon, obaja podobne ako Raul židovského pôvodu. V rámci prešporských mestských elít sa Raul stykal s členmi slobodomurárskej lóže Zur Verschwiegenheit (mad. Hallgatagság), medzi inými s Friedrichom Heftym, ktorý popri Jánovi (Johannovi, Jánosovi) Nepomukovi Batkovi ml. (ďalej ako Ján Batka) a Georgovi Murmannovi, taktiež členmi prešporskej lóže, patril k hudobným referentom denníka *Preßburger Zeitung* na sklonku 19. storočia. Sám Emanuel Raul je v spise o histórii lóže Zur Verschwiegenheit spomenutý ako žiadateľ o prijatie do lóže v roku 1886, t.j. ešte pred jeho príchodom do Prešporoku.⁵

³ Neslovenské mená osôb uvádzame v celom texte v súlade s prameňmi v originálnej forme. Pri menách príslušníkov šľachty používame slovenský variant rodných mien, pokiaľ je známy.

⁴ KŘUPKOVÁ, Lenka: *Německá operní scéna v Olomouci II. 1878–1920*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, s. 45–73.

⁵ *Geschichte der gerechten und vollkommenen Johannisloge zur Verschwiegenheit im Oriente Pressburg 1872–1932*. Im Selbstverlag, Druck Gebrüder Stiepel Reichenberg, 1932, s. 78. Najnovšie informácie k činnosti lóže obsahuje príspevok Lászlóa Váriho *A pozsonyi Hallgatagsághoz páholy és Könyöki József*, prednesený v novembri 2019 na konferencii venovanej Józsefovi Könyökimu, ktorý autor láskavo poskytol k nahliadnutiu.

Kolegami Maxa Kmentta a Emanuela Raula boli riaditelia maďarského divadla Károly Mosonyi (pôsobil v Prešporoku v rokoch 1887–1888) a Ignác Krecsányi (divadlo mal v prenájme v rokoch 1889–1899). O ich živote stručne informujeme v úvode prvej ich sezóny v Prešporoku.

V celej publikácii je pre označenie mesta použitý výraz Prešporok (slovenský preklad nemeckého slova Preßburg, resp. Pressburg⁶ a maďarského slova Pozsony) a tunajší obyvatelia sú pomenovaní ako Prešporčania. Výrazy korešpondujú s označeniami používanými v čase postavenia Mestského divadla, ktoré zároveň vyjadrovali lokálne zakorenenie domáceho obyvateľstva.⁷ Rozhodnutie uvádzať dobový názov mesta poukazuje aj na politicko-spoločenskú situáciu s jeho pozíciou v rámci rakúsko-uhorskej monarchie. Z pohľadu hlavných miest monarchie – Viedne a Budapešti – bol Prešporok mestom v provincii, kým v očiach domáceho obyvateľstva zostávalo (bývalým) korunovačným mestom, metropolou. Trvalým znakom domácich obyvateľov bolo porovnávanie sa s Viedňou a Budapešťou a označeniu mesta za provinčné sa bránili – s výnimkou, keď sa jednalo o pozitívne hodnotenie jeho morálky.⁸ Vzťah Prešporčanov k okoliu determinovali spomienky na minulosť, nadväzovanie na zašlú slávu aj prostredníctvom postavenia nového Mestského divadla. S hrdosťou sa tak chceli vyrovnáť s menej významným postavením, než aké si Prešporok (podľa slov domácich) zaslúžil. Je zrejmé, že v prípade hodnotenia mesta išlo o otázku vzťahu podmieneného ambivalentnou optikou, na čo poukazuje aj používanie označenia centrum a periféria vo vzťahu hlavných miest k ostatným mestám monarchie.⁹ Na oscilovanie divadelného života v Prešporoku medzi metropolou a provinciou naráža aj názov publikácie.

V predkladanom texte je zreteľná prevaha použitej nemeckojazyčnej literatúry, pretože väčšina publikácií o histórii a prevádzke mestských divadiel v 19. storočí pochádza z nemeckojazyčného prostredia. Z nich vychádza text prvej a druhej časti monografie. Po krátkom úvode o vzniku a funkcii

6 Názov mesta uvádzame v texte v zhode s originálom.

7 Pre dobové pomenovanie mesta a obyvateľov Bratislavy v 19. storočí používame klasifikáciu Jozefa Tancera prevzatú z: MANNOVÁ, Elena, DUDEKOVÁ, Gabriela: Úvod. Komu patrí Bratislava? Multietnické mesto ako miesto lokálnej, národnej a nadnárodnej reprezentácie. In Gabriela Dudeková (ed.): *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 12.

8 TANCER, Jozef: Obraz nie je odraz. Reprezentácie mesta ako výskumný problém. In Gabriela Dudeková (ed.) 2012, s. 39.

9 Bližšie k téme pozri HARS, Endre, MÜLLER-FUNK, Wolfgang, REBER, Ursula, RUTHER, Clemens (eds.): *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn*. Tübingen; Basel: A Francke Verlag, 2006.

európskych mestských divadiel sa prvá časť venuje viedenským architektom Ferdinandovi Fellnerovi ml. a Hermannovi Helmerovi ako tvorcom nového divadelného projektu. Situovanie Mestského divadla do čela Promenády (dnešné Hviezdoslavovo námestie) naznačovalo pokračovanie tradície, keďže predchádzajúca divadelná budova sa nachádzala takmer na rovnakom mieste. Zároveň sa tým vytýčilo nové centrum s divadlom na čele novopostavených meštianskych domov. Súčasne stavba splňala bezpečnostné predpisy, ktoré si vyžadovali postavenie divadla na voľnom priestranstve z dôvodu nebezpečenstva požiaru. Podrobný opis genézy vzniku a vývoja divadelnej novostavby, zachytený podľa dobových prameňov, slúži k pochopeniu historického významu tejto udalosti. Priblíženie slávnostného otvorenia divadla zase demonštruje správanie sa mestských elít.

Druhá časť monografie, venovaná divadelnej prevádzke, sprostredkovoáva poznatky o technickej a umeleckej časti každodennej divadelnej praxe Mestského divadla vrátane mien konkrétnych osôb, ktoré sa na prevádzke podieľali. Nezanedbateľnou súčasťou divadelnej praxe boli dekorácie a kulisy, o ktorých pojednáva jedna z podkapitol. V stati o umeleckom súbore analyzujeme problematiku javiskových odborov tvoriacu centrálny pilier fungovania umeleckých súborov v 19. storočí. Ide o doposiaľ nedostatočne spracovanú oblasť v slovenskom teatrologickom prostredí, v dôsledku čoho sa dennému hraciemu plánu Mestského divadla dostávalo málo pozornosti, a tak sa repetitívne uvádzanie diel chápalo ako znak nízkej úrovne divadla. Objasnenie logiky tvorby hracích plánov spolu s databázou denného hracieho plánu umožňuje pochopiť zdanlivý nepomer v kvalite a kvantite predstavení. Záver druhej časti monografie sa venuje úlohe prešporskej tlače v súvislosti s vytváraním mediálneho obrazu Mestského divadla. Podobne ako dnes mali dobové denníky jasné ideové smerovanie, ktoré premietali aj do divadelných kritik a referátov. Súčasne sa aktívne podieľali na utváraní názorov o ďalšom vývoji Mestského divadla po roku 1899.

Obsah tretej a štvrtej časti monografie tvoria texty o riaditeľských érach, pričom priblíženie umeleckej činnosti každého riaditeľa je zasadené do kontextu spoločensko-politických udalostí zasahujúcich do diania v Mestskom divadle. V úvode prehľadu každej sezóny sa nachádza súpis účinkujúcich vrátane informácií o javiskových odboroch, ktoré hlavní protagonisti v súbore zastávali. Čo sa týka bližších údajov o členoch umeleckých súborov pôsobiacich v Prešporku, často narážame na absenciu relevantných prameňov. U ženských predstaviteľiek prichádzalo najčastejšie po svadbe k zmene mena, príp. predčasnému ukončeniu umeleckej kariéry. Výnimkou nebolo, že sa dostali do zlých sociálnych pomerov, ktoré ich odsunuli na okraj spoloč-

nosti. K mužským predstaviteľom sa síce v nemeckojazyčných divadelných lexikónoch nachádza viac informácií, no ich verifikácia je veľmi obťažná a výsledky závisia viac od šťastia než od vedeckej akribie. Výskyt mien v nemeckom divadelnom almanachu je často jedinou dostupnou informáciou o účinkujúcich. Uvedené poznatky o účinkujúcich sú výsledkom aktuálneho stavu bádania, ich rozšírenie v budúcnosti nie je vylúčené.

Text sa ďalej zaoberá repertoárom uvádzaným v danej sezóne. Pozornosť sa sústreďuje jednak na premiéry a jednak na ďalšie významné predstavenia, akými boli dobročinné večery a vystúpenia hosťujúcich umelcov, čo však neznamená opomínanie „každodenného“ repertoáru tvoriaceho jadro hracieho plánu. Záver poslednej časti knihy sa venuje ústrednej osobnosti kultúrneho života v Prešporku na prelome 19. a 20. storočia Jánovi Batkovi a jeho vplyvu na formovanie podoby operného repertoáru v Mestskom divadle počas éry Emanuela Raula.

V prílohe monografie sa nachádza súpis denného hracieho plánu, o ktorý sa opiera analýza a interpretácia uvádzaného repertoáru v tretej a štvrtej časti knihy. Ide o prvý kompletný súpis nemeckojazyčných predstavení Mestského divadla z rokov 1886–1899 vrátane časových údajov k predstaveniam, pôvodných alebo štandardizovaných názvov uvádzaných diel a ich podtitulov, názvov a podtitulov v nemeckom jazyku, kompletných mien autorov textu, autorov hudby, prekladateľov, ako aj ďalších dôležitých poznámok a vysvetlení k jednotlivým naštudovaniam.